

VAMPİRLER VE AVCILARI
ÖLÜYÜ ÖLDÜRMENİN KÜLTÜREL TARİHİ

BRUCE A. MCCLELLAND

ÇEVİREN
ENFAL ERKAN
MUKADDER ERKAN

BRUCE MCCLELLAND

Slav dilleri, dilbilim ve kültürel antropoloji alanlarında çalışmalar yapan Bruce McClelland'ın, vampir folkloru üzerine birçok çalışması bulunmaktadır. Ayrıca, semantik bilgi tabanlarının tasarımı, yapay zekâ ve gerontoloji üzerine makaleler yazmıştır. Şu anda Balkanlar anlatıları üzerine çalışmalarına devam etmektedir.

Başlıca eserleri: *The Dracula Poems* (1978), *The Marchen Cycle* (1980).

ENFAL ERKAN

Atatürk Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü mezunu.

Başlıca eserleri: John Stuart Mill, *Auguste Comte ve Pozitivizm* (2021), *Makine İnsan* (Aslı Avcan ile, 2022).

MUKADDER ERKAN

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyesi. İngiliz Romanı, Türk romanı, edebiyat eleştirisi, eğitim ve felsefe konularıyla ilgilenmektedir.

Başlıca eserleri: Samuel Beckett-*İfadenin Arayüzeyi/ Arayüzeyin İfadesi* (2005), *Iris Murdoch: Bir Ahlak Filozofu olarak Sanatçının Portresi* (2011); Andrew Bennett, Nicholas Royle, *Şu Edebiyat Denen Şey* (2020 ,2016), Jorge Luis Borges, *Şu Şiir İşçiliği* (2020 ,2007), Nicholas Tate, *Ne için Eğitim?* (2018), Stuart Sim, *Routledge Postmodernizm Rehberi Routledge Postmodernizm Rehberi* (2020-2006), Jacques Derrida, *Edebiyat Edimleri* (2020), Alfred Edward Taylor, *Sokrates* (2020), Gary Gutting, *İmkânsız Düşünmek: 1960 Sonrası Fransız Felsefesi* (2020), R.G. Collingwood, *Sanatın İlkeleri* (2021) John Dewey, *Ortak İman* (Ayşe Eroğlu ile, 2021), Immanuel Kant, *Pragmatik Bakış Açısından Antropoloji* (2022).

Kapıyı açan Jan'e;
Yolu gösteren Bruce'a
ve
Yolumu aydınlatan Cynthia'ya

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	11
TEŞEKKÜR	16
GİRİŞ	18
1	
ÖLÜMDEN DÖNÜŞ	35
2	
BALKANLARDA DÖNÜŞÜM	59
3	
GÜNAH KEÇİLERİ VE İBLİSLER	84
4	
BATI'YA DOĞRU	128
5	
GÖRÜCÜLER VE AVCILAR	146
6	
CESEDİ GÖRMEK	173
7	
RASYONEL AVCI	191

	8	
VIYANA'DAN LONDRA'YA		216
	9	
AVCI NESİL		244
EK: YABANCI VAMPIR		267
KAYNAKÇA		275
DİZİN		306

GÖRSELLER

Görsel 1: Avusturya-Macaristan/Habsburg İmparatorluğu, 1887	24
Görsel 2: Yeni Van Helsing, Hugh Jackman	33
Görsel 3: Van Helsing (Edward van Sloan)	42
Görsel 4: Vampire karşı 17. yüzyıl duası	115
Görsel 5: Bulgaristan, 1994	162
Görsel 6: Gerard van Swieten	196
Görsel 7: Carl Kolchak	249
Görsel 8: Buffy ve Bay Pointy	261

ÖNSÖZ

Habsburg İmparatorluğu'nun sınırlarındaki tuhaf bir histerik vampir salgını furyası, bu türden sözel folkloru gizemli Balkanlar ve Transilvanya bölgesinden Batı bilincine ilk kez getireli neredeyse üç yüzyıl geçti. Daha önce Batı Avrupa'nın Roma Katolik ve Protestan ülkelerinde yürüyen ölümler hakkında tam olarak eşdeğer bir folklor olmamasına rağmen, Engizisyon'un cadı olarak suçlanan insanlara yönelik kovuşturmaları, halkın hafızasında hâlâ tazeydi. Aslında, İmparatoriçe Maria Theresa'yı, bu salgınların neyle ilgili olduğunu öğrenmesi ve ardından yeni bir cadı avının nasıl önleneceği konusunda kendisine tavsiyede bulunması için kuzeydoğu sınırındaki bir Slav bölgesine tanınmış bir bilim adamını göndermeye sevk eden, bu tür tahammül edilemez sosyal adaletsizliğin tekrarlanması ihtimaliydi.

O hâlde burada, vampir motifinin Avrupa edebi geleneğine dâhil edilmesinin en başından itibaren, cadı ve vampir arasında gevşek bir eşitlik kuruldu. Daha sonra, kötülüğün yeniden canlanan bu iki vektörü, genel halkın yanı sıra sanatçıların, bilim insanlarının, din adamlarının ve çeşitli disiplinlerden uzmanların dikkatini çekmeye devam etti. Üstelik Batı toplumu daha seküler hâle geldikçe, bu figürler, iyi olan her şeyin düşmanı olarak ve bazı durumlarda şeytan ve iblisle birlik olarak temsil edildikçe tarihsel (ve askerî) Hıristiyanlığın olumsuz kutbunu temellendirmek için giderek daha fazla kullanıldı. Örneğin cadı, Hıristiyan ritüellerini ve davranışlarını bütünüyle saptırılmış bir şekilde tersine çevirmiş olarak tasvir edilirken, vampir, Hıristiyan büyüünün dolaylı yoldan kutsal araçlarıyla (haç, kutsal su vb.) yok edilebilir.

Bu nedenle kötülük kavramı, en azından Batı’da, özellikle şifa ve mistik bilgiyle ilgili olarak, doğası gereği kanonik Hıristiyan teolojisini altüst eden, dinde herhangi bir şeyin inkârına dair temel bir inançla bağlantılı olmaya devam ediyor. (Cadıların ve vampirlerin şeytana bağlanması, kötülüğün doğası hakkındaki argümanda Yahudiliğin herhangi bir statüsünü reddederken Yahudi inancını Hıristiyan tarihinin öncesine dâhil etmeye hizmet eder.) Hem cadı hem de vampir tarafından oluşturulan tehdit, ölümlerle temas yoluyla edinilen kendilerine has bilgiyle ilgilidir: Cadı geleceği önceden tahmin etme ve böylece kontrol etme yeteneğine sahipken, kutsal olmayan vampir bir şekilde İsa’nın veya din adamlarının izni olmadan ölümden dönebilir. Bu tehdit, nihayetinde, Hıristiyan eskatolojisinin temeline kadar gider. Bu tür bilgi aynı zamanda Mesih’in benzersizliğine ve mutlak gücüne doğrudan meydan okur. Görünen o ki Avrupa ve Amerika’nın Aydınlanma sonrası toplumları kendilerini ne kadar rasyonel görseler de o zamanlar Hıristiyan karşıtı olarak kabul edilen her şey gibi, geniş bir kötülük kavrayışı da etkisini sürdürüyor.

Bu yazının yazıldığı sırada, *kötülük* terimi, bireysel folklorik ya da edebi/sinematik korku figürlerinden çok, kendi politik gündemleri bir “yaşam tarzı”nın temellerini baltalamakla tehdit eden büyük insan grupları için daha aleni bir şekilde kullanılmıştır. Bu nedenle, bir zamanlar Sovyetler Birliği’nin “kötü niyetli bir imparatorluk” olarak nitelendiği bölgede, bu ateist ve politik olarak muhalif gücün yeraltına inip yerine uluslararası geç kapitalizmin buyruklarına Batılı olmayan bir muhalefet geldiği zaman, Batı’nın nükleer hegemonyasına artık meydan okumaya cüret eden bazı ülkeler alenen “kötülük eksenini” olarak nitelendiler. Bu niteleme, uzun süredir mutlak kötülüğün sembolü olan Nazizm’le çağrışımlar kurmayı başaran harika bir ifadedir. Ayrıca, sözde İslami aşırılıkçılık/köktencilik/terörizm şimdi oldukça açık bir şekilde dünyadaki kötülüğün ana sponsoru olarak Sovyetler Birliği’nin yerini alıyor. Ayrıca bu etiketlenmenin sadece doğuya doğru gittiğini

düşünmemeliyiz, Birleşik Devletler bu aynı kâfirler tarafından Büyük Şeytan'ın esası olarak ilan edildi.

Elbette bütün bunlarda, diğerlerine kötü diyen grupların, kınama olmasa bile, en azından karşılıklı suçlamalardan muaf olmaları gerektiğine dair bir varsayım var. Sözcüğü söyleyenleri kötülüğün antitezine her zamankinden daha geri dönülmez bir şekilde bağlayan (sanki kötülüğün kendisi asla kendi adını söyleyemiyormuş gibi) ve böylece esenlik ve düzenin yeniden kurulmasına izin veren tutarlı bir yanı vardır. Bir şeyi kötü olarak nitelemek, onu sihirli bir şekilde sınırlamak ve iyiliğin ispatı zorunluluğunu bu şekilde belirlenen şeye etkili bir şekilde yüklemek demektir. Elbette lanetlemeyi, gerektiren şeyi tanımlamak, *re'sen* aforoz etmek, kişinin iyi olarak tartışılmaz statüsünü tam otoriteyle onaylamak veya yeniden onaylamaktır. Uygun kürsüden, kötü bir şeyi yeterince yüksek sesle nitelemek, aksi takdirde adaletsiz, tahammül edilemez, hatta kötü olarak görülebilecek önceki veya sonraki tüm eylemler için mükemmel bir örtü sağlamaktır.

Ne yazık ki kötülüğün vücut bulmuş hâllerinin hepsi, Usame bin Ladin kadar tanımlanabilir değil. Dünya Ticaret Merkezi'ne yapılan saldırılar kadar iyi belgelenmemiş kötü etkiler var. Bazı yönlerden, bu belirsiz etkiler, bariz (şiddet içeren) saldırganlıktan daha incelikli olsa da daha güçlü bir kaos duygusu uyandırabilir. Çünkü bize yöneltilen –ya da şimdi gördüğümüz gibi, sadece bizim için amaçlanmış– herhangi bir şiddet ve yıkımın ille de kötü olmasına gerek yok. Daha ziyade, insani ya da ilahi bir cezalandırıcı adalet biçimi olması olasılığı her zaman vardır. Cadı ya da vampir gibi insan simülakrları tarafından folklorik olarak somutlaştırılan muğlak kötülüğe karşı, politikacı ya da askerinin dünyevi ve banal algılarına bağlı olmayan kahramanlar arzu ederiz. Gerçek kötülüğü gösteren manyetik ibre, göreceli ahlaki pusulamızdaki herhangi bir noktaya dönebiliyorsa, onu bizden uzaklaştırması için çağrılabilir bir güce, bizi içimize dönmeye zorlayacak

ve desteklediğimizi iddia ettiğimiz değerler olmadan yaşayamayacağımızı gösteren “özel bir kişiye” ihtiyacımız var.

Hem Batı hem de Doğu Avrupa tarihinde –milliyetçi gerekçelerle tartışılabilen fakat iki bölge arasındaki tüm belirgin tarihsel ve kültürel farklılıklara rağmen tolere edilebilir olduğunu umduğum bir siyasi bölünme– vampirler ve cadılar açısından toplumumuzda yerleşik, gezici kötülüğü tanımlayan ve onu mistik biçimde gerçekten görme gücüne sahip seçilmiş kişiler vardır. Belki de daha önceki bin yıllarda iyileştirici bir işlev görmüş olan bu görücüler, zamanla güçlerini, genellikle kişisel kazanç için, ortak düzene tehdit oluşturan topluluk üyelerinin sinsi kötülüğünü ortaya çıkarmak için kullandılar. Fakat onlar, bu topluluk üyelerinden daha kötüydüler çünkü gerçek sosyal güce çok az sahipmiş gibi görünüyorlardı: Sonuçta cadılar genellikle kadındı, vampirler ise her zaman ölüydü.

Cadılara ve vampirlere bakış açılarında bazı benzerlikler var gibi görünse de aslında bu iki figür, herhangi bir ortak dinî ataya sahip olup olmadıklarına bakılmaksızın, Avrupa tarihinde oldukça farklı değişimler yaşadı. Bununla birlikte, vampirin doğal ekolojisinden (Balkan, Ortodoks, Slav ve yazı öncesi) belirleyici özellikleri (Batı) Avrupalı, Katolik veya Protestan, Slav olmayan ve okuryazar olan uyarlanmış bir ortama (yeni bir yaşam alanı da denebilir) geçişinden sonrası için belirgin ve önemli bir tarihsel esnek nokta vardır. Gábor Klaniczay’ın işaret ettiği gibi, 18. yüzyılın başlarında olan şey, gerçek bir cadı zulmü modelinin yerini vampir histerisi hadiselerine bırakması ve ardından anlatılanlarla, vampirin folklorik bir varlıktan çağdaş toplumsal kötülük kavramlarını mecazi olarak somutlaştırma yeteneğine sahip sembolik edebi tipte bir vampire aktarılmasıdır.

Vampir imajının aforoz edilmiş ölü bir köylü imajından yaşayan bir şehirliye, muhtemelen şatoda yaşayan bir asilzadeye aktarılmasında, bu motifi ödünç alanların “günah keçisi” doğasını oldukça iyi anlamış olduklarını umabiliriz. Böylece

yüzyılda hemen hemen şu anki anlamına geldiği sonucuna varmak çok kolaydır: doğüstü bir iblis.³

Ancak bu kolay sonucu biraz daha yakından inceleyelim. Vampir/upir’ etimolojisini bir an için bir kenara bırakıp bunun yerine Vasmer tarafından sağlanan Rusça лихо́й etimolojisine odaklandığımızda, Eski Rusça’da лихъ’nin “üzgün” kötücül”, “kötü” ve “cesur” demek olan “yoksun” anlamına geldiğini görürüz (krş. Rus. лишенный). Aslında, modern Rusça fiil лишить, “yoksun kılmak” doğrudan Eski Slavcadan лишишТи türemiştir, bu da aynı zamanda лихъ ile ilgili olan “yoksun kılmak” anlamına gelir (Gk. sterein). Vasmer, Eski Kilise Slavcasının (EKS) Лихъ⁴olarak tercüme ettiği kelime için Yunanca *allotrios*, “yabancı, yabancılaşmış, tuhaf”⁵ karşılığını sunar. Buradan hareketle, kelimenin orijinal anlamları arasında yabancılaşma, “dış” veya “yabancı” kavramıyla daha yakından bağlantılı bir şeyin olduğu sonucuna varabiliriz. Hıristiyanların paganizme yönelik tutumları hakkında daha önce söylediklerimi göz önünde bulundurarak, “yabancı, yabancılaşmış”tan “kötü, kötücül”e anlamsal kaymanın, yabancı olanın (en azından bazı bağlamlarda) kötücül olduğunun düşünüldüğü benzer bir mantığı izlediğini varsayabiliriz.

Ayrıca, Bulgar sözlükbilimci Sabina Pavlova’ya göre,⁶ Ли Хзій bazen formüsel olarak kendini aşağılayıcı bir tarzda, “(dışsal, kötücül) etkiye duyarlı” şeklinde “zayıf” anlamın-

³ Felix Oinas (“Heretics” [Kâfirler]), upir’ kelimesinin büyük olasılıkla farklı bir anlamı olduğu konusunda hemfikiridir: “Upir”, Rus tarihinin en erken döneminde kişisel bir isim olarak kullanıldığından, “vampir” teriminin başlangıçta aşırı derecede kana susamış ve iğrenç bir varlığı ifade etmediği sonucu çıkarılabilir. Upir’ likhyj’in bir “kişisel isim” değil, bir lakap olması muhtemeldir. Vladimirov (*Poucenija*, 204) 1897 kadar erken bir tarihte ifadeye bir *prozvišce* olarak göndermede bulunur.

⁴ Liddell and Scott, *Greek-English Lexicon*, abridged ed., s.v. *ἄλλοτρις*.

⁵ Elbette, OCS döneminde bile kelimenin anlamı elyazmalarına göre değişir. Bu nedenle, Auty tarafından *Handbook of Old Church Slavonic*’e yazılan sözlükte, Лихъ terimi, Zografensis, Matta V: 37’de bulunduğu gibi, “boş, aşırı” olarak yorumlanmıştır.

⁶ Yazarla kişisel görüşme, Eylül 1998.